

HAZAI KÖRKÉP

SZERKEZETI, SZERVEZÉSI ÉS TANTERVI VÁLTOZÁSOK

Ez az írás annak a vizsgálatnak a főbb tapasztalatait összegzi, melyet az 1991/92-es tanév tavaszán Észak-Dunántúl három megyéjének (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas) általános iskoláiban és középfokú intézményeiben végeztünk.

A legfontosabb célkitűzés az volt, hogy képet nyerjünk azokról az iskolászerkezetet, osztály-, tantárgy- és tanórarendszert érintő változásokról, amelyek a 80-as évek közepétől – a központi szabályozás merevségének oldódásával és az intézményi autonómia elvének gyakorlati tényerével – elindultak az intézményekben, és ma is zajlanak.

A régió iskoláiban jelenlévő iskolászerkezeti, oktatásszervezési megoldások és tantervi változatok, valamint a tervezett változtatások feltáráására törekedtünk; postai úton, kérdőíves adatfelvétellel. Lehetőség nyílt arra is, hogy információkat nyerjünk az iskolaszintű változások dinamikájáról – ha korlátozott érvényességgel is.

Az adatfelvételhez használt kérdőív nyitott és zárt kérdésekkel is tartalmazott. Az oktatásszervezési megoldások és a tantervi változások feltáráására irányuló valamennyi kérdés az általános képzést szolgáló közismereti tantárgyak oktatására vonatkozott.

Az adatfeldolgozás során mennyiségi és minőségi elemzést végeztünk. Almintaképző változóként a település közigazgatási státusa, az iskola fokozata és nagysága szerepelt.

A minta

A vizsgálathoz készült adatlapot a régió valamennyi általános iskolájához és középfokú intézményéhez kiküldtük. A három megyéből összesen 350 iskolából érkezett vissza, így az érintettek 70%-áról rendelkeztünk adatokkal.

A mintába bekerült iskolák 83,7%-a általános iskola, 16,3%-a pedig középfokú; a középfokú intézmények 21,1%-a gimnázium, a többi szakmai képzést folytató intézmény. A községi iskolák aránya ugyanitt 54,0%. A községi iskolák 88,9%-a olyan községekből került ki, ahol egyetlen iskola van. A minta több mint felét (59,4%) olyan iskolák teszik ki, ahol a tanulólétszám nem haladja meg a 320 főt. Több mint 3/4 részük (79,3%) községekben működik, évfolyamonként legfeljebb egy osztállyal. A mintára vonatkozó további információkat az alábbi táblázatok tartalmazzák (I., II. tábla).

A vizsgálat tapasztalatai

A mintába bekerült iskolák 61,4%-a (215) a vizsgált négy terület valamelyikén – iskolászerkezet, osztály-tantárgy- és tanórarendszer – az adott iskolafokozatra érvényes általános gyakorlattól eltér, különféle alternatív megoldásokhoz folyamodtak. Az átlagnál nagyobb arányban találhatók ilyenek a középfokú képzést nyújtó (77,2%), a városi (82,6%) és a magas vagy közepes tanulólétszámú intézmények (84,2%, 82,7%) körében (III. tábla).

I. TÁBLA

Az iskolák településszerkezet és iskolafokozat szerint

	Általános iskola		Középfokú intézmény		Összesen	
	N	%	N	%	N	%
Község	186	63,5	3	4,3	189	54,0
Város	90	30,7	54	95,7	144	41,2
Nem jelölte	17	5,8	0	0,0	17	4,8
Összesen	293	100,0	57	100,0	350	100,0

II. TÁBLA

Az iskolák településszerkezet és nagyság szerint

	-320 fő		32-580 fő		581- fő		Nem jelölte		Összesen	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Község	165	79,3	18	22,2	3	5,3	3	75,0	189	54,0
Város	29	13,9	60	74,1	54	94,7	1	25,0	144	41,2
Nem jelölte	14	6,8	3	3,7	0	0,0	0	0,0	17	4,8
Összesen	208	100,0	81	100,0	57	100,0	4	100,0	350	100,0

III. TÁBLA

Valamely területen az általános gyakorlattól eltérő iskolák

	Összes iskola		Eltérő iskola		Adott típusba tartozó iskolák %-ában	
Általános iskola	293		171		58,4	
Középfokú intézmény	57		44		77,2	
Városi iskola	144		119		82,6	
Nagylétszámú iskola	57		86		45,5	
Közepes létszámú iskola	81		67		82,7	
Kislétszámú iskola	208		99		47,6	

Az általános gyakorlattól eltérést jelző iskolák 69,3%-a (169) osztályrendszert, 55,3%-a (119) tantárgyi rendszert érintő változtatást hajtott végre; a tanórarendszert 21,9% (27), az iskolászerkezetet 4,2% (27) alakította át (IV. tábla).

IV. TÁBLA

Az általános gyakorlattól eltérő iskolák megoszlása (%)

	Általános iskola (N=293)	Középfokú intéz- mény (N=57)	Város (N=144)	Község (N=189)	Összesen (N=350)
Iskolászerkezet	3,5	7,2	9,7	0	3,6
Tanórarendszer	15,8	13,0	22,2	6,9	14,9
Tantárgyi rendszer	36,2	43,9	58,3	22,8	34,0
Osztályrendszer	46,1	59,6	66,0	33,9	48,3

A különféle tantervi variánsok nagyobb arányban mutatkoznak a középfokú intézményekben, mint az általános iskolákban, és a városi mint a községi intézményekben.

Iskolászerkezet

Adataink alapján az iskolászerkezeti variánsok két alapvető típusát lehet megkülönböztetni. Az egyikbe az iskolák sorolhatók, amelyek a képzési idő meghosszabbításával alakítanak ki a korábbitól eltérő iskolászerkezetet. Ezek az általános iskolák a „felfelé”, a középfokú intézmények pedig a „lefelé” építkezést követik.

Így jelennek meg az általános iskolákban 9. és 10. osztályok speciális szakiskolai képzést nyújtva, míg a középfokú intézmények esetében „0” vagy előkészítő osztályok, illetve a gimnáziumi képzés hat-, nyolcosztályos változatai.

A szerkezeti átalakulás másik típusa voltaképpen nem hoz szerkezetváltást, bár lehetőségét magában hordja. Több általános iskola és középfokú intézmény szervezetileg integrál középiskolai vagy általános iskolai osztályokat, így készítve elő a tényleges szerkezetváltást. A vizsgált időszakban szerkezetet érintő változásról számolt be öt általános iskola és négy középfokú intézményt, mind városiak.

Tanórarendszer

Az általános gyakorlattól eltérő[†] tanórarendszerrel a mintába került iskolák 14,9%-ánál találkozhatunk. Az iskolák 7,7%-a az órák hosszának változtatásával, 13,4%-a pedig az órák tömbösítésével követ alternatív megoldást.

A 45 perctől eltérő időtartamú órák nagyobb arányban fordulnak elő a magas tanulólétszámú (14,0%), városi (12,5%) és általános iskolákban (8,5%). 45 percnél rövidebb órákat szerveznek idegen nyelvből (10), természettudományos és művészeti tárgyak esetében (6–6), valamint matematikai és anyanyelvi képzés során (4–4). Ezen általános iskolák többsége az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Program (alternatív tanterv, ÉKP) szerint működik. 45 percnél hosszabb órák csak elvétve – egy-egy iskolánál – fordulnak elő.

Az órák „tömbösítésére” nagyobb arányban (13,4%) a városi (22,2%) magas tanulólétszámú (22,8%) és középfokú képzést folytató (15,8%) iskolákban kerül sor. A tömbösítés az alábbi tantárgyak, műveltségterületek óráira terjed ki[‡] (V. tábla).

V. TÁBLA

A „tömbösítés” gyakorisága

	Iskolák száma	Tömbösítést jelző iskolák %-ában (N=47)	Teljes minta %-ában (N=350)
Testnevelés	26	55,3	7,4
Anyanyelv	17	36,2	4,8
Idegen nyelvek	13	27,6	3,7
Matematika	11	23,4	3,1

Mint látjuk, az anyanyelvi órák „tömbösítésére” kizárolag általános iskolákban kerül sor, a középfokú intézményekben leggyakrabban az idegen nyelvek óráit „tömbösítik”.

† Ha a tanítási órák hossza nem 45 perc, illetve ha egy napon a különböző tantárgyak órái nem váltakozva követik egymást.

‡ Hagyományosan duplaórás tantárgyaknak vettük a technikát és a rajzot. Kimutatásunkban így ezek nem szerepelnek.

Az idézett tantárgyak órái – a testnevelést kivéve – egész évben „tömbösítve” vannak beépítve az órarendbe. A testnevelés „tömbösítésére” az iskolák egy részében ennél rövidebb időtartamig – féléven át (4), esetenként (8) – kerül sor.

Tantárgyi rendszer, tantervi változások

Az iskolákban zajló változások egyik legfőbb színtere a tantárgyaké, olykor a tantárgyi rendszer. A jelzett időszakban az iskolák 34,0%-a kisebb vagy nagyobb mértékben eltért az 1978-as tantervben – és annak korrigált változatában – megjelölt tantárgyi struktúrától, bizonysos tárgyaknál a tantervi programuktól. Az általános gyakorlattól eltérő tantárgyi rendszert, illetve tantervi programokat követő iskolák megoszlását mutatjuk (VI. tábla).

VI. TÁBLA

Általánostól eltérő tantárgyi rendszert, ill. tantervi programokat követő iskolák

	N	%
Teljes minta (N=350)	119	34,0
Általános iskola (N=293)	100	34,1
Középfokú intézmény (N=57)	19	33,3
Városi iskola (N=144)	79	54,2
Községi iskola (N=189)	40	21,2
Nagyletszámú iskola (N=57)	35	61,4
Közepes létszámú iskola (N=81)	40	49,4
Kislétszámú iskola (N=209)	43	22,1

A táblázatból kitűnik, hogy a jelzett időszakban a városi iskolák többsége a tantervi változtatások időszakát élte. A tantárgyi rendszer egészét érintő módosítást 21 általános iskola – a mintába bekerült általános iskolák 7,2%-a; a változtatást végrehajtó általános iskolák 21,0%-a eszközölt. Ezen iskolák az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Program (ÉKP) tantárgyi rendszerére tértek át, ezt követik felmenő rendszerben. A 21 iskola közül 17 városi magas vagy közepes létszámú, 4 községi iskola. Néhány iskolában komplex vagy integrált tantárgyként a VII. táblában felsoroltak jelentek meg.

Néhány iskolában több, hagyományos tárgy tantervi programja módosult. Így épült be több általános iskolában (9) a technika ismeretanyagába 5–8. osztályokban a háztartási illetve a számítástechnikai ismeretek köre, a testnevelésébe pedig a néptánc (3). A testnevelés oktatása további 3 általános iskolában az Alternatív testnevelési program szerint folyik 1–8. osztályokban. Egy általános iskola a matematikai képzésbe bevonta a számítógépet, TOAM-oktatást valósít meg az 1–8. évfolyamokon.

A középfokú intézmények közül 3 a biológia, egy-egy pedig a fizika és a matematika tantárgy oktatása során tér el az 1978-as tanterv programjától.

A fent említett tantárgyak tantervi programjaiban megfigyelhető változásoknál kiterjedtebb átalakulási folyamat zajlik az általános iskolai anyanyelvi képzésben.

A hagyományostól eltérést jelző általános iskolák 48%-ának – és így a mintában szereplő általános iskolák 16,4%-a – jelzései alapján két alternatív program terjedésének lehetünk tanúi. Az egyik a Nyelvi-irodalmi Kommunikációs Program (NYIK), a másik pedig a Tolnainé fele heurisztikus írás-olvasástanításé. Utóbbi a régió általános iskoláinak 3,1%-ában (9), az előző az iskolák 13,3%-ában (39) használatos.

VII. TÁBLA

Komplex vagy integrált tárgyakat tanító iskolák száma

	Iskolák száma
Általános iskola	
Játék és mese, 1–2. (a technika és környezetismeret anyagának integrálása magyar nyelv és irodalomban)	4
Mese és valóság, 3. (az előbb említett műveltségterületek anyagát öleli fel)	3
Környezetismeret a magyar nyelv és irodalomban, 1–3.	1
Ének-zene-rajz (alsótagozat)	1
Környezetészeti és vizuális nevelés (technika, rajz)	1
Komplex művészeti nevelés programja erdei iskolai formációban, 5.	1
Történelem-ének-zene-rajz	1
Középfokú intézmények	
Ember és környezet	3
Integrált társadalomtudomány (kísérleti program)	1

A tantárgyi és tantervi változások újabb csoportját azok alkotják, amelyek révén új, vagy eddig nem oktattott ismeretkörök „tantárgyiasulnak”. A számítástechnikai ismereteknek önálló (kötelező) tárgyként oktatásáról számolt be az iskolák 6,5%-a – az általános iskolák 5,8%-a, a középfokú intézmények 10,5%-a –; az informatika tárgy oktatásáról pedig 10 általános iskola. Érdekes, hogy az informatikát egyelőre csak alsó tagozaton, számítástechnikát pedig kizárolag felső tagozaton tanítanak.

Újként regisztrálhattuk általános iskolákban az esztétika (2), a néprajz (2), a kultúrtörténet (1), a környezetkultúra (1), és a kommunikáció és illemtan (1), egy középfokú intézményben pedig a tanulásmódszertan tantárgyakat (VIII. tábla).

VIII. TÁBLA

A tantárgyi rendszert, illetve a tantervi programokat érintő változások (melyik iskolafokozatra terjed ki a változás)

	Általános iskola	Középfokú intézmény
Tantárgyi rendszer egészét érintő változás		
– ÉKP	✓	
Tantárgyi rendszer módosulását eredményező változás		
– Komplex v. integrált tantárgyak		
= Játék és mese	✓	
= Mese és valóság	✓	
= Komplex művészeti nevelés	✓	
= Környezetészeti és vizuális nevelés	✓	
= Történelem-ének-zene-rajz	✓	
= Integrált társadalomtudomány	✓	
= Ember és környezet	✓	

	Általános iskola	Középfokú intézmény
Hagyományos tantárgyak tantervi programjait érintő változás		
– Anyanyelv	✓	
= NYIK-program	✓	
= Tolnainé-féle program	✓	
– Technika	✓	
= számítástechnika	✓	
= háztartási ismeretek	✓	
– Testnevelés	✓	
= alternatív program	✓	
= néptánc	✓	
– Matematika		✓
= számítógéppel segített TOAM-oktatás	✓	
– Biológia	✓	
– Fizika	✓	

Osztályrendszer

Az iskolákban zajló változások másik fontos színtere az osztályrendszer. Az órák szervezésében az általános gyakorlattól eltérő, az osztálykeretet felbontó szervezeti megoldást[†] alkalmazó iskolák aránya 44,9% (IX. tábla).

IX. TÁBLA
Osztálykeretet felbontó iskolák

	N	%
Teljes minta (N=350)	157	44,9
Általános iskola (N=293)	124	42,3
Középfokú intézmény (N=57)	33	57,9
Városi iskola (N=144)	88	61,1
Községi iskola (N=189)	60	31,7
Nagyletszámú iskola (N=57)	33	57,9
Közepes létszámú iskola (N=81)	54	66,7
Kislétszámú iskola (N=208)	70	33,7

Az állandó osztálykeretet felbontó szervezeti megoldások alkalmazása az átlagnál nagyobb arányban jellemzi a közepes (66,7%) vagy magas tanulólétszámú (57,9%), városi (61,1%) és középfokú képzést nyújtó iskolákat (57,9%). Az alábbi három utat követik: (X. tábla).

[†] Ide azt soroltuk, amikor nem kizártak az életkor, hanem az egyéni képesség, előképzettség, haladási ütem, érdeklődés, stb. alapján szerveződnek egy vagy több osztály tanulói csoportokba. Ilyenek lehetnek az ún. nívó-csoportok, a speciális csoportok stb.

X. TÁBLA

Az osztálykeretet megbontó szervezeti megoldások gyakorisága

	Iskolák száma (N=157)	Osztálykeret felbon- tását jelzők %-ában (N=350)	Teljes minta %-ában (N=350)
Az adott osztály kisebb csopor- tokra bontása	87	55,4	24,9
Egy évfolyamra, de különböző osztályokba járó tanulókból ál- ló csoport	70	44,6	20,0
Eltérelő évfolyamokra járó tanulók- ból alkotott csoport	12	7,6	3,4

Az osztálykerettől eltérő, leggyakrabban előforduló szervezeti keret az ennél alacsonyabb létszámu csapat. Ezzel a lehetőséggel a párhuzamos osztályokkal nem rendelkező, kis létszámu iskolák élnek.

A másik két megoldási módot a nagy vagy közepes tanulólétszámu iskolák választják, az alábbi tantárgyak, műveltségterületek tanításához (XI. tábla).

XI. TÁBLA

A leggyakrabban alkalmazott szervezeti keretek tantárgyak, műveltségterületek szerint.

	Teljes minta %-ában (N=350)			
	Egy évfolyamra, de különböző osztá- lyokba járó tanulókból alkotott csoport	Eltérelő évfolyamra járó tanulókból alkotott csoport	N	%
Idegen nyelvek	70	20,0	12	3,4
Matematika	54	15,4	—	—
Anyanyelv	42	12,0	—	—
Testnevelés	15	4,3	7	2,0
Természettudományok	11	3,1	1	—
Társadalomtudományok	7	2,0	—	—
Technika	7	2,0	5	1,4
Informatika	6	1,7	1	—
Művészetek	4	1,1	7	2,0

Az osztálykeret felbontása átlagnál nagyobb arányban figyelhető meg a középfokú intézményekben az idegennyelvi (24,6%); a matematika (17,5%); a természettudományi (12,3%, 8,8%) valamint az informatika (7,0%) tantárgyak esetében. Általános iskolákban erre az idegennyelvi (18,8%) és a matematikai (13,6%) képzés mellett az anyanyelv oktatásánál (12,6%) kerül sor.

A helyi változások várható tendenciái

Mint ahogy a bevezetőben említettük, vizsgálatunk igyekezett számba venni az iskolák által tervezett változtatások körét is. A mintába bekerültek 64,8%-a (227) a közeljövőben kíván változtatást bevezetni. A változtatást tervező iskolák az átlagnál nagyobb arányban kerülnek

ki a nagy és közepes tanulólétszámú (86,0%, 72,8%) városi (78,5%) és középfokú képzést folytató intézmények köréből. Figyelemre méltó a községi (55,6%), kislétszámú (56,3%), általános iskolák (63,8%) erre irányuló törekvése is (XII. tábla).

XII. TÁBLA
Az egyes területeken változást tervező iskolák megoszlása, I.

	Iskolák száma	Adott típusba tartozó iskolák %-ában
Általános iskola (N=293)	187	63,8
Középfokú intézmény (N=57)	40	70,2
Városi iskola (N=144)	113	78,5
Községi iskola (N=189)	105	55,6
Nagylétszámú iskola (N=57)	49	86,0
Közepes létszámú iskola (N=81)	59	72,8
Kislétszámú iskola (N=208)	117	56,3

A változtatások fő célpontja a tantárgyi rendszer és az iskolászerkezet. Míg az előző területen ezen iskolák több mint 3/4 része (77,5%), az utóbbin csaknem a fele kíván változtatást bevezetni (49,3%) (XIII. tábla).

XIII. TÁBLA
Az egyes területeken változást tervező iskolák megoszlása, II.

	Iskolák száma	Változtatást tervező iskolák %-ában
Tantárgyi rendszer	176	77,5
Iskolászerkezet	112	49,3
Osztályrendszer	75	33,0
Tanórarendszer	37	16,3

A középfokú intézmények elsősorban a kialakult szerkezetükön (87,5%), az általános iskolák pedig a tantárgyi rendszerükön (81,8%) kívánnak változtatni. A középfokú intézmények és az általános iskolák körében is háttérbe szorul a tanórarendszer átalakítására irányuló törekvés (7,5%, 18,2%) (XIV. tábla).

XIV. TÁBLA
Az egyes területeken változást tervező iskolák megoszlása, III.

	Általános iskolák (N=187)	Középfokú intézmények (N=40)
	N	%
Iskolászerkezet	178	41,2
Tantárgyi rendszer	153	81,8
Osztályrendszer	71	38,0
Tanórarendszer	34	18,2

A helyi változtatások útjai

Nincs teljes képünk arról, hogy az általános gyakorlattól eltérő iskolászerkezeti megoldásokat, oktatásszervezési formákat és tantervi programokat az iskolák önállóan dolgozták-e ki,

vagy átvették – hiszen az erre irányuló kérdésekre kb. az iskolák 50%-a válaszolt –, mégis sokat elárulnak erről az alábbi adatok (XV. tábla).

XV. TÁBLA

Helyi szintű változtatások választott útjai, I.

	Iskolák	Változtatást végrehajtó iskolák %-ában (N=215)
	N	%
Önállóan dolgozták ki	70	32,6
A programokat átvették	56	26,0

Az iskolák relatív többsége az önálló megoldásokat helyezte előtérbe, kisebb része választotta az adaptációt. Az átlagnál nagyobb arányban döntöttek a középfokú intézmények (48,6%) az önálló kidolgozás mellett, mint az általános iskolák (25,3%). Az átlagnál nagyobb arányban választották az iskolák az önálló kidolgozást vagy az adaptációt, amikor a tantárgyi rendszert, illetve a tantervi programokat érintő változtatásokba kezdtek, mint amikor a másik három területen újítottak (XVI. tábla).

XVI. TÁBLA

Helyi szintű változtatások választott útjai, II.

	Iskolák száma	Az önálló kidolgozást választók %-ában (N=70)	Iskolák száma	Átvételt alkalma-zók %-ában (N=56)
Tantárgyi rendszer	38	54,3	40	71,4
Tanórarendszer	9	12,8	6	10,7
Osztályrendszer	16	22,8	2	3,6
Iskolászerkezet	6	8,6	5	8,9

Összegzés

A vizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy az iskolák központi szabályozásában bekövetkezett változások olyan átalakulási folyamatot indítottak el, melynek döntő ágenseivé maguk az iskolák váltak. A helyi-intézményi szinten zajló változások kiterjednek az iskolák belső életének valamennyi elemére. A változások eredményeként új, az általános gyakorlattól eltérő iskolászerkezeti, oktatásszervezési megoldások és tantervi változatok jelennek meg. Az egyes területeken végrehajtott és tervezett változtatások gyakorisága azt jelzi, hogy az átalakulási folyamat legerőteljesebben a tantárgyi rendszeren belül zajlik, és ez a terület valószínűleg a változások tartós színtere lesz, hiszen az iskolászerkezeti módosulások minden valószínűséggel a tantervi-tartalmi átalakulás hordozói is lesznek.

Az alternatív megoldásokat képviselő iskolák – érthetően – elsősorban a városi, magas vagy közepes tanulólétszámú iskolákból kerülnek ki, ugyanakkor a községi iskolák is egyre inkább felsorakoznak.

A vizsgálati tapasztalatok szerint az iskolák változtatás iránti érzékenysége és aktivitása számtalan új, a hagyományos gyakorlatot meghaladó tartalmi és szervezeti megoldást hoz felszínre, fejleszt tovább.

Annási Ferenc